

Tussen
erfgoed en
eredienst

Meervoudig gebruik van vier
monumentale stadskerken

ELZA KUYK

Amsterdam University Press

Deze uitgave is mogelijk gemaakt dankzij de genereuze steun van: NWO-project *Religious matters in an entangled world*, Departement Filosofie en Religiewetenschap van de Universiteit Utrecht, Stichting Zonneweelde, Stichting Sormani Fonds, Dr. Hendrik Muller Fonds en Stichting de Vrijzinnige Fondsen.

Universiteit
Utrecht

de Vrijzinnige Fondsen

Afbeeldingen omslag: Geertekerk (Utrecht), Sint-Joriskerk (Amersfoort), Grote Kerk (Zwolle) en Oude Kerk (Amsterdam). Foto's door de auteur.

Ontwerp omslag en binnenwerk: Margreet van de Burgt

ISBN 978 94 6372 609 2
e-ISBN 978 90 4855 773 8
DOI 10.5117/9789463726092
NUR 694 | 706

Creative Commons License CC BY NC ND
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>)

© E. Kuyk/ Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2023

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF	9
1 MEERVOUDIG GEBRUIK VAN MONUMENTALE STADSKERKEN	12
1.1 Keuze voor vier monumentale stadskerken met meervoudig gebruik	13
1.2 Focus en probleemstelling van dit onderzoek	21
1.3 Protestantse visie op kerkgebouwen: huis van God?	25
1.4 Religieus en seculier als verzuilingserfenis	30
1.5 Ontkerkelijkking, architectuur en religieus erfgoed	32
1.6 Methode	40
1.7 Korte schets van de vier kerkgebouwen	41
2 DE GEERTEKERK IN UTRECHT: RUIMTE VOOR MUZIEK EN SPEL	46
2.1 Algemene schets van de Geertekerk als meervoudig gebruikt kerkgebouw	48
2.2 Geschiedenis van het kerkgebouw tot 1930	50
2.3 Ontwikkelingen na 1930 en juridische structuur	52
2.4 Typering van de kerkruimte	57
2.5 Ecclesiologie en eredienst van de Utrechtse remonstranten	61
2.6 Het licht en de ramen in de Geertekerk	70
2.7 Enkele vormen van gebruik van de Geertekerk	75
2.8 Bevindingen	83

3	DE SINT-JORISKERK IN AMERSFOORT: PROTESTANTSE STIJL IN EEN KATHOLIEKE STADSKERK	86
3.1	Algemene schets van de Sint-Joriskerk als meervoudig gebruikt kerkgebouw	88
3.2	Geschiedenis van het kerkgebouw	89
3.3	Ontwikkelingen sinds 2009 en juridische structuur	92
3.4	Typering van de kerkruimte	95
3.5	Ecclesiologie en eredienst van de Amersfoortse hervormd-gereformeerden	108
3.6	Het licht en de ramen in de Sint-Joriskerk	121
3.7	Enkele vormen van gebruik van de Sint-Joriskerk	126
3.8	Bevindingen	140
4	DE GROTE KERK IN ZWOLLE: VAN GESLOTEN NAAR OPEN	144
4.1	Algemene schets van de Grote Kerk als meervoudig gebruikt kerkgebouw	146
4.2	Geschiedenis van het kerkgebouw	149
4.3	Ontwikkelingen en juridische structuur tot 2019	150
4.4	Typering van de kerkruimte	152
4.5	Ecclesiologie en eredienst van de betrokken Zwolse protestanten	161
4.6	Eigenaarschap en nieuwe afspraken	171
4.7	Enkele vormen van gebruik van het Academiehuis Grote Kerk	176
4.8	Bevindingen	182
5	DE OUDE KERK IN AMSTERDAM: VOOR KUNST, ERFGOED EN LOFZANG	186
5.1	Algemene schets van de Oude Kerk als meervoudig gebruikt kerkgebouw	188
5.2	Geschiedenis van het kerkgebouw	193
5.3	Ontwikkelingen na 1950 en juridische structuur	195
5.4	Typering van de kerkruimte	199
5.5	Ecclesiologie en gebruik van de kerkruimte door de Oudekerk-gemeente	203

5.6	Site-specifieke tentoonstellingen 2017-2020	212
5.7	Enkele vormen van gebruik van de Oude Kerk	228
5.8	Bevindingen	244
CONCLUSIES		248
LITERATUURLIJST		259
CURRICULUM VITAE		275

1 Oude Kerk Amsterdam: avondmaalstafel in het licht van de tentoonstelling 'Anastasis' – foto EK 3 augustus 2018.

Woord vooraf

Monumentale stadskerken worden vaak heel gevarieerd gebruikt. Ook de kerkgebouwen die voornamelijk bekend zijn vanwege hun culturele of commerciële programma's, kunnen daarnaast in gebruik zijn gebleven voor protestantse erediensten. Ik vermoedde dat het interessant kon zijn om vier van deze monumentale stadskerken gedurende enkele jaren (2016-2021) te volgen. Zou het mogelijk zijn om vast te stellen hoe door het meervoudige gebruik de rollen van de (nieuwe) eigenaren, de geloofsgemeenschappen en het kerkgebouw veranderen? Zouden hun interacties in het meervoudig gebruikte kerkgebouw iets kunnen zeggen over de veranderende plaats die religieus erfgoed in de Nederlandse samenleving inneemt? Beide vragen worden systematisch beantwoord in vier uitgebreide hoofdstukken over de desbetreffende vier kerken, waarvan de geschiedenis en ruimte eerst toegelicht worden. De gehanteerde theorie, die in een inleidend hoofdstuk uiteengezet wordt, wordt vooral gebruikt om eigen observaties te ondersteunen en mede te verklaren. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een aantal bevindingen waarin ik laat zien wat in het betreffende kerkgebouw duidelijk is geworden ten aanzien van de vraagstelling. In de conclusie komen vervolgens deze bevindingen samen in een analyse, ingedeeld in zeven thema's.

Mijn interesse voor de speciale situatie van monumentale stadskerken waarin protestantse geloofsgemeenschappen vieringen voortzetten, komt voort uit fascinatie met betrekking tot veranderingen in de protestantse wereld. Protestantse gemeenschappen willen op hun manier open zijn naar de wereld en kunnen tegelijk onhandig zijn als 'de wereld' zich aandient op manieren die zij niet verwachten, bijvoorbeeld in de soms vrijmoedige manier waarop anderen zich in kerkgebouwen gedragen. Mij boeit de dynamiek die zich aftekent als de (protestantse) kerkelijke cultuur in aanraking komt met andere vormen van denken en handelen. Aan de

2 Interieur Academiehuis Zwolle – foto EK 11 mei 2022.

andere kant fascineert me het gebrek aan vertrouwdheid of kennis bij sommige betrokkenen die volop bezig zijn om kerkgebouwen te exploiteren en het kerkgebouw op allerlei manieren analyseren en waarderen, maar nu net niet op dat ene van het religieuze gebruik.

Kerkgebouwen zijn geweldige omgevingen. Van buiten weet een bezoeker nog niet hoe het kerkgebouw zich van binnen zal tonen. Ik ben door dit onderzoek meer dan ooit in kerkgebouwen geweest. Eigenlijk ben doorgestaan met wat ik al deed: vertrouwd met protestantse dorpskerken kwam ik in kerkgebouwen (en soms andere religieuze gebouwen) van heel verschillende soort en omvang. Voor dit onderzoek heb ik mijn blik verlegd door langer bij het kerkgebouw stil te staan in hoe het gevormd is door de specifieke gebruiksgeschiedenis en in de manier waarop het zich in de huidige samenleving gedraagt. Door de ontkerkelijking komen er nieuwe processen op gang waardoor de gebouwen in hun aanzien veranderen en dat is soms spectaculair.

Ik heb me opgesteld als een cultureel antropoloog die ter plaatse onderzoekt hoe het meervoudig gebruik functioneert en welke gevoelens, standpunten en belangen er spelen. Ik hoop de lezer mee te kunnen nemen in de vele dilemma's, mogelijkheden en onmogelijkheden die het meervoudig gebruik van een kerkgebouw met zich meebrengt. Voor godsdienstwetenschappers is het interessant dat het voormalige katholieke kerken betreft.

Dit boek is een bewerking van de dissertatie die ik op 28 september 2022 verdedigde aan de Universiteit Utrecht. De inbedding in het project 'Religious matters in an entangled world' onder leiding van Birgit Meyer was een uitstekende plaats voor het uitvoeren van dit onderzoek. Ik wil haar en mijn copromotor Hijme Stoffels (Vrije Universiteit Amsterdam) hartelijk danken voor de kans die zij mij gaven, voor hun deskundigheid en hun kritische feedback. Het Departement Filosofie en Religiewetenschap van de Universiteit Utrecht voorzag mij van een goede leeromgeving en hartelijke contacten met collega-onderzoekers en masterstudenten. Ik wil iedereen die ik heb ontmoet in de loop van dit onderzoek bedanken voor de openheid om inzichten, ervaringen en bronnenmateriaal met mij te delen. Mijn drie kinderen dank ik voor hun geduld omdat zij nogal eens mijn kerkverhalen moesten aanhoren. Mijn ouders, Willemien Postema en Henk Kuyk, dank ik voor de luiken die zij altijd open hebben gezet naar de oecumene. Ook mijn schoonouders, Corry Verduijn en Theo de Kok, noem ik hier, die mij sinds het plotselinge overlijden van Hubert in 2007, liefdevol in alles hebben gevolgd. Ik dank mijn vele vrienden en vriendinnen voor hun liefde en enthousiaste steun.

Elza Kuyk

Januari 2023

3 Oude Kerk Amsterdam met tentoonstelling van Marinus Boezem – foto EK
27 november 2016.